

ЕЛВИРА ДИЈАНА

ЕЛЕМЕНТИ РУСКЕ КУЛТУРЕ У АРАПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ XX ВЕКА

Културни односи између Русије и арапских писаца датирају још од краја XIX века, када је цар Александар III 1882. године подстакао оснивање Царског православног друштва Палестине које је основало различите школе, болнице и верске објекте у Светој земљи. Ове школе су имале важну улогу у културном уздизању локалног становништва, с обзиром да су их похађали како Арапи православни хришћани тако и Арапи муслимани. Међу најпознатијим арапским студентима морамо се сетити Михаила Нуајме (1889–1988), ученика Халила Бајдаса (1874/5–1949) који је и сам похађао ове школе. Положај Михаила Нуајме као познаваоца руског језика и културе, по Франческу Габријелију (1904–1996), остао је јединствен у арапском свету.¹ Арапин православне вере, Нуајма је био романописац, драматург, критичар и есејиста. Посебно је упамћен као један од најпознатијих представника арапске емиграционе књижевности (*агаб ал-махжар*), познати као *махжаријуни*: реч је о сиријско-либанским писцима који су емигрирали у Америку у првим деценијама XX века. Тамо су оформили књижевни покрет који је 1920. године у Њујорку довео до стварања *а-Рабиџа ал-каламија*, тј. Савеза арапских писаца Америке, који је основао и којим је председавао Жубран Халил Жубран (1883–1931), аутор мистично-филозофског дела *The Prophet* („Пророк”, 1923), које га је прославило на Истоку и на Западу. Нуајма је у једном тренутку преузео функцију секретара Савеза арапских писаца Америке.

¹ О руском искуству Михаила Нуајме, в. збирку есеја коју су објавили италијански проучаваоци приликом деведесетог рођендана либанског писца: AA.VV., *A Mikhail Nu'ayma in occasione del 90 compleanno*, Istituto per l'Oriente, Roma 1978.

Међутим, чак и пре него што је постао један од водећих представника арапске емиграционе књижевности, Нуајма се подробно упознао са руском културом и књижевношћу. У основним школама свог родног села Баскинта, а затим у московским школама у Назарету, научио је прве елементе руског језика. Године 1906, због своје интелигенције и успеха на студијама, изабран је да настави студије у украјинској богословији у Полтави, где је остао до 1911. Током свог боравка, толико се специјализовао у познавању руског језика да је писао и читао директно на том језику, продубљујући тако лектуре Пушкина, Достојевског, Гогоља, Тургенева, Толстоја.

У првој књизи његове аутобиографије која је насловљена *Сабун, хикајат њмр* („Седамдесет, прича о једном животу“), обимном делу у три тома објављеном у Бејруту између 1959. и 1960. године, најзанимљивије странице су управо оне посвећене његовом боравку у Украјини, заједно са успоменама из његовог детињства у Либану.² Његова жеђ за правдом и људском солидарношћу, која ће касније формирати његову филозофску мисао и његову књижевну поруку, учинила је да уочи услове друштвеног заостајања у којима су се уочи Револуције нашли руски сељаци, маргинализована маса супротстављена мањини богатих. Ове ситуације су веома блиско подсећале на услове арапског народа. Из његове аутобиографије јасно се може схватити колико је био снажан осећај блискости и братства које је аутор гајио према руском народу, блискости, свакако, израженије од оне која ће касније у њему инспирисати амерички народ, са којим је исто тако живео двадесетак година.

Такође, из аутобиографије произилази да су у младом аутору љубав подстакле Русиње, а не Американке које је потом упознао. У том смислу, остајући веран оном што је клише арапског писца свих времена, схваћеног као арапског мушкарца, у делу не недостају странице посвећене неизбежној улози арапског љубавника, који је завео и кога су завеле прво Русиње, а затим Американке. Па, ипак, изгледа да се америчке љубавне авантуре своде на пуки списак енглеских женских имена, која код читаоца не подстичу никакву емоцију. За разлику од тога, иза руских женских имена читалац уочава присуство живих и конкретних жена, које нам омогућавају да схватимо колико су дубоко ти сусрети оставили знак у ауторовом животу.³

Нуајма је напустио Русију 1911. да би се вратио у Либан и одакле се придружио свом брату у Сједињеним Америчким Државама,

² F. Gabrieli, „L'esperienza russa di Nu'ayma“, нав., 6.

³ R. Traini, „Dalla autobiografia“, у: AA.VV., *A Mikhail Nu'ayma in occasione del 90 compleanno*, нав., 122–130.

где је провео двадесетак година. Америка, међутим, никада није успела да га потпуно инспирише: није га импресионирала трка за новцем и материјалним благостањем које су Американци, по њему, ставили испред било ког другог идеала, као што никада није прихватио деприментни живот у великим урбаним агломератима. У исто време, остао је скептичан према вредностима које је амерички народ давао терминима и концепцијама слободе и демократије. Руско искуство је, међутим, било предодређено да остане утиснуто у његовом срцу и души. У Новом Свету се бавио разним пословима везаним за познавање руског језика: био је дактилограф у руском конзулату у Сијетлу, затим је био запослен у канцеларијама руске трговачке морнарице те инспектор у компанији за снабдевање челика која је трговала са царском владом.

Када се двадесетих година прошлог века познати руски оријенталиста Игњатиј Јулијанович Крачковски (1883–1951) заинтересовао за арапску емиграциону литературу, могао је да чита *ал-Гирбал* („Сито”), дело које је Нуајма објавио у Каиру 1923. године и које се и данас сматра једним од најзначајнијих списа књижевне критике. Крачковском није промакло да је то дело, иако је написано од стране једног Арапина на арапском језику, садржавало нешто од руске културе и књижевности. Крачовскевљевој интуицији је касније потврдила преписка која је настала између два научника и коју је Нуајма водио на савршеном руском језику, иако са старим, предреволуционарним правописом. Међутим, Крачковски и Нуајма се никада нису лично срели, пошто је Крачковски умро пет година пре Нуајмине друге посете Русији. И, доиста, Нуајма се вратио у Русију 45 година након свог првог боравка 1956. године, када је већ постао познат као писац. Утисци са овог другог путовања, заједно са његовим размишљањима о људима, капитализму и комунизму, сакупљени су у делу *Абад мин Муску ила Ваџинџун* („Од Москве до Вашингтона”, 1957).

Његова трострука душа – арапска, руска и америчка – која је подразумевала и троструки језик и троструку културу, начинила је од Михаила Нуајме једним од најсвестранијих аутора арапске књижевности и дала је његовим списима космополитски и универзални карактер, захваљујући чему је ауторова мисао прешла границе простора и времена.

Утицај руске књижевности, међутим, није био ограничен само на арапске интелектуалце који су гравитирали око Царског православног друштва Палестине. Тостојов лик, на пример, који се нашироко помиње на страницама неких арапских новина и часописа тог времена, као што је часопис *ал-Нафаис ал-асрија* Халила Бајдаса, такође је привукао пажњу египатског Копта Салама Мусе

(1887–1958), највећег представника лаичке и западњачке струје. Салама Муса је био ватрени присталица потребе да се одвоје религија и временска власт, преносећи теорије које су већ предвиђа два хришћанска арапска интелектуалца, Шибли Шумајил (1860–1917) и Фарах Антун (1874–1922).

Интересовање Саламе Мусе за руску књижевност родило се током његовог боравка у Лондону, где је, између осталог, лично упознао ирског драмског писца Џорџа Бернарда Шоа, који је дубоко утицао на његову мисао. И вероватно је управо преко Бернарда Шоа Муса открио сензибилитет руских писаца према маргинализованим класама и човеку уопште. Сензибилитет који, по његовом мишљењу, није било могуће пронаћи другде и који је омогућио да се руска књижевност уздигне у светску. У неким чланцима, Салама Муса је подвукао како руски писци никада нису схватили уметност и књижевност као циљ сам по себи већ увек са друштвеном сврхом. Они су, писао је Муса, створили „моралну” књижевност, јер им је циљ био живот, а не уметност.⁴ Дивио се њиховој спремности да промене руско грађанско друштво, које је деценијама било статично попут арапског, кроз нова правила која су заменила она из прошлости и која су покушавали да прошире писањем. Са стилске тачке гледишта, затим, Руси су, по Муси, усавршили оно што је он назвао „новинарски стил” који се ограничавао на описивање животних догађаја онако како се дешавају у стварности, без претераног украшавања: „[...] њихова књижевност се придржава живота [...] заиста пишу своја дела као да пишу аутобиографије”.⁵

Муса је, као што се већ догодило с Михаилом Нуајмом и Халилом Бајдасом, уочио духовну сродност између руског и арапског народа, захваљујући чему су руска дела, по његовом мишљењу, била најпогоднија да помогну арапском народу да се изађе из дугогодишње културне и друштвене летаргије. У ствари, блискост између друштвено-политичке реалности арапских земаља и царске Русије с краја XIX и почетком XX века, како је приказана у руским делима, значила је да се руска књижевност представљала као најпогоднија да пружи одговор на проблеме арапског народа. Међутим, ако је Муса, на почетку своје интелектуалне делатности, осећао дубоко дивљење према Достојевском, па је и превео први део *Злочина и казне* (*ал-Жарима ва ал-икаб*), током година је редефинисао свој суд и, док је и даље ценио његову уметност, изнео је неке критике према руском писцу. По Муси, Достојевски, а делом

⁴ О односу Салама Мусе и руске књижевности, в.: М. Avino, нав., 119–125.

⁵ Исто, 121: „[...] la loro letteratura aderisce alla vita [...] anzi essi scrivono le loro opere come se scrivessero delle autobiografie”.

и Толстој, ризиковали су да арапским читаоцима не буду до краја добри учитељи, јер су, између осталог, преносили неку врсту задовољства у болу и беспомоћности над људским трагедијама, уливајући осећај резигнације и парализе према било каквом облику деловања. Овде се, у одређеном тренутку, Мусина пажња окренула Горком, који је понудио наду у друштвену промену, додуше кроз револуцију.⁶ Овај концепт, који је Муса природно одбацио, пошто је био присталица струје *саламије*, односно пацифизма, пре свега Гандијевог пацифизма, указивао је као узвишен пример за Египћане.

Односи између руске културе и арапских писаца нису прекинути током времена. Било је и других арапских аутора које су на њиховом интелектуалном путу инспирисала, ако не и на које су утицала, велика имена руске књижевности. Треба истаћи овом приликом Хаиба Туму Фармана (1927–1990), једног од значајних и утицајних пионира ирачког романа, који је провео више од тридесет година у Русији, од када је 1960. напустио своју родну земљу да би се настанио у Москви. Тамо је радио као књижевни преводилац са руског до своје смрти. Фарман, како његов близак пријатељ Жалал ал-Машита сведочи, читао је дела светске књижевности, укључујући америчку, италијанску и руску. Конкретно, према овом сведочењу: „[...] читао је Фокнера, Артура Милера, Горког, Достојевског и Ињација Силонеа, признавши да су оставили трага у његовим делима”⁷.

И с почетком XXI века, арапско поштовање руске културе се наставило: треба указати на Васинија ал-Аража (1954), представника друге генерације алжирских писаца након стицања независности, који је 2012. објавио роман *Асаби Лулиџа* („Лолитини прсти”). Инспирација *Лолитом* Владимира Набокова, романом који је, како је познато, изазвао пометњу у друштву педесетих година XX века, није ограничена само на наслов алжирског дела или на цитирање бројних одломака из Набоковљевог романа:

Највеће сличности [између два романа] налазе се у лику девојке: Нава⁸ као Долорес хировита је и сензуална, спонтана, понекад полетна, променљивог расположења. Она заводи и има љубавну везу са старијим мушкарцем. Међутим, Нава није дванаестогодишња девојчица већ двадесетпетогодишња жена која се већ суочава са

⁶ Исто.

⁷ S. J. Altoma, *Writing Iraq from Moscow*, „Banipal” 29 (Summer 2007), 45. „[...] he read Faulkner, Arthur Miller, Gorky, Dostoevsky and Ignazio Silone, admitting that they left their marks”.

⁸ Име јунакиње романа Васинија ал-Аража.

животним недаћама. С друге стране, Џонас Марина⁹ још мање подсећа на Хумберта Хумберта. Уместо тога, могло би се направити поређење између Навиног оца и Набоковљевог јунака: обојица подривају поредак ствари, примењују насиље против оних које је, уместо тога, требало да штите. Иза тога се може прочитати демонстрација корумпираности институције брака и породице, која више није гаранција заштите и сигурности за жене које су у њој. Да би одржао живим паралелизам са Набоковљевим делом, Васини ал-Араж делује на два начина: с једне стране, он у ток романа убацује одломке преузете и преведене директно из *Лолитије*, које поставља у такав положај који подстиче читаоца да се непрестано пита да ли ће догађаји о којима приповеда Васини ал-Араж достићи исти степен ужаса који је присутан у Набоковљевом делу; с друге стране, користи говор својих ликова да би сугерисао везе са Набоковљевим делом. На пример, сам Џонас Нави даје име „Лолита” када је зове у тренутку кад излази из хале на Франкфуртском сајму. А затим је Лолита та која подвлачи сличности које осећа да има са својом имењакињом.¹⁰

Недавно се појавила потреба да се арапским читаоцима представи савремена руска књижевност, што се види из речи Василија Кузњецова, директора академског Центра за арапске и исламске студије у Москви, током инаугуралног отварања „Арапско-руског културног дијалога”, одржаног у Москви 2019. године у организацији „Књижевне награде шеика Заједа”, једне од најпрестижнијих арапских награда која награђује дела о арапској култури и књижевности:

⁹ Још један лик у роману Васинија ал-Аража.

¹⁰ A. Monaco, *L'esule algerino a Parigi nel romanzo Asābi' Lūlītā (Le dita di Lolita, 2012) di Wāsīnī al-A'raj*, „La rivista di Arablit” IV, 7–8 (2014), 197: „Le più grandi somiglianze [tra i due romanzi] sono da ricercare nel carattere della ragazza: Nawwa come Dolores è capricciosa e sensuale, spontanea, a volte irruente, di umore mutevole. Seduce e intrattiene una relazione amorosa con un uomo più grande di lei. Tuttavia, Nawwa non è una bambina di dodici anni, ma una donna di venticinque, che ha già affrontato le difficoltà della vita. D'altra parte, ancor meno Jonas Marina somiglia a Humbert Humbert. Piuttosto, un confronto si potrebbe fare tra il padre di Nawwa e il protagonista di Nabokov: entrambi sovvertono l'ordine delle cose, usano violenza verso coloro che, invece, avrebbero dovuto proteggere. Dietro si può leggere una dimostrazione della corruzione dell'istituzione del matrimonio e della famiglia, che non è più garanzia di protezione e sicurezza per le donne che ne fanno parte. Per mantenere vivo il parallelismo con l'opera di Nabokov, Wāsīnī al-A'raj opera in due modi: da una parte, inserisce nel corso del romanzo degli estratti presi e tradotti direttamente da *Lolita*, che colloca in posizioni tali da spingere il lettore a chiedersi continuamente se le vicende narrate da Wāsīnī al-A'raj raggiungeranno lo stesso grado di orrore presente nell'opera di Nabokov; dall'altra, si serve delle parole dei suoi stessi personaggi per suggerire i legami con l'opera nabokoviana. È, ad esempio, Jonas stesso a dare a Nawwa il nome 'Lolita', quando la chiama nel momento di uscire dalla sala della fiera di Francoforte. Ed è, poi, Lolita che sottolinea le somiglianze che sente di avere con la sua omonima.”

Везе су и даље јаке, али постоји потреба да се више ради и да се преводи више дела, како на руски тако и на арапски. Ово је посебно потребно када је у питању савремена књижевност. Иако волим Толстоја и Чехова, руска књижевност је и много више. Исто је и са арапским делима, јер та велика књижевна култура, такође, има више од великих људи попут [класичног ирачког песника из X века] Ал Мутанабија.¹¹

За ту прилику, Али бин Тамим, генерални секретар „Књижевне награде шеика Заједа”, подсетио је на неке фундаменталне личности у културним односима између Русије и арапских земаља, попут великог руског оријенталисте Игнатија Крачковског (1883–1951), кога су сматрали оцем оријенталистике у Русији. Члан Царског православног друштва Палестине, Крачковски је био заслужан за представљање арапске културе и књижевности руској јавности XX века, кроз свој ауторитативни превод Курана и делом *Међу арапским рукописима*, које је награђено Стаљиновом наградом 1951. године.¹²

На основу до сада изложеног, произилази да су, упркос географској удаљености између Русије и арапских земаља, руска књижевност и култура имале значајан утицај на модерне и савремене арапске писце. Ради се о утицају који је несумњиво већи од онога што би се могло очекивати од других култура, попут италијанске, географски и историјски ближе арапском свету, али која, с друге стране, није оставила нарочито дубоке трагове у арапској култури.

Превела с италијанског
Персида Лазаревић ди Ђакомо

---

¹¹ Saeed Saeed, 'We can't make our work like a museum': Arabic and Russian literary translation needs to evolve beyond the classics, „The National” 10.12.2019, на линку: „We can't make our work like a museum”: Arabic and Russian literary translation needs to evolve beyond the classics (thenationalnews.com): „The ties remain strong, but there is a need to work harder and translate more works, both Russian and Arabic. This is especially needed when it comes to contemporary. While I love Tolstoy and Chekhov, there is more to Russian literature. And it is the same with Arabic works, because there is also more to that great literary culture than great people like [10th-century classical Iraqi poet] Al Mutanabbi.”

¹² О Крачковском в.: F. Gabriele, *Un maestro degli studi arabistici in Russia e L'autobiografia scientifica di Ignazio Kračkovskij*, „Oriente Moderno”, XXVI (1946), 37–41.